

*Оксана Лихожсон
м. Харків, Україна*

КОНЦЕПТ ЄВРОПИ В СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПОЦЕНТРИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

Сучасний світ перебуває в умовах переосмислення своєї історії, а поряд з нею своєї ідентичності, національності, кордонів своєї країни. Європа постає новим не лише політико-економічним формуванням, але й культурним чинником, об'єктом міфотворчості багатьох митців. Це зумовлює втрату старих та пошук нових орієнтирів як в Західній, так і Східній Європі.

Письменники Східної Європи починають, як ніхто інший, в своїх творах звертатись до питань: «А що таке Європа?», «Чи є моя країна частиною того величного формування» та ін. Від часів Другої світової війни до початку формування Європейського Союзу ця тема стала особливо актуальною для польських, чеських, українських та навіть німецьких письменників. Польки Чеслав Мілош, Анджей Стасюк, Дорота Масловська, Мануела Гретковська, чех Мілан Кундера, німець Детлеф Гойова та українець Юрій Андрухович – це лише невеликий відсоток тих письменників, які намагаються за допомогою переосмислення концепту Європи знайти місце своєї держави на політичній та культурній мапі світу.

Детальніше розглянути питання концепту Європи можна на основі творчості сучасних українського та чеського письменників Юрія Андруховича та Мілана Кундери. Вони ставлять у своїй творчості питання про існування Центральної Європи як медіатора між Сходом та Заходом, як стійкого культурного утворення, яке має свої ознаки, свої принципи. Ці письменники прагнуть бачити свою країну в Європі, прагнуть, щоб Європа помічала їхню країну, прагнуть знайти себе і все це виливається в їхній творчості.

Особливістю України та Чехії, їхньою своєрідною драмою є постійне перебування між двома державами з яскраво вираженими імперіалістичними амбіціями: «Перебування між росіянами та німцями – історичне призначення Центральної Європи. Центральноєвропейський страх – це смерть в'язнична або табірна, до того ж колективна, Massenmord, зачистка. Центральноєвропейська подорож – це втеча. Але звідки й куди? Від росіян до німців? Чи від німців до росіян? Добре, що на всі ці випадки на світі ще є Америка [3, 5]» – пише Юрій Андрухович. «Що таке Центральна Європа? – запитує Кундера. Невизначена область між Росією та Німеччиною, що заселена малими народами» [8].

Концепт Європи в творчості заявлених авторів є багатошаровим та рухомим. Він складається з системи образів: образу Європи (Європи загалом та Центральної або Центрально-Східної Європи як праобразу дому, тобто міфологізація Центральної Європи є тяжінням до міленарного міфу) – образу Батьківщини (яка може бути, як у випадку Ю. Андруховича, проєкцією «малої» Батьківщини на «велику»); або ж, як у М. Кундери образом рідної країни загалом) – образу Росії як втілення імперіалізму та уніфікації (обидва автори ототожнюють Росію з Радянським Союзом).

У творчості Ю. Андруховича та М. Кундери ми можемо виокремити такі спільні мотиви: мотив подорожі, мотив ностальгії (Мілан Кундера говорить, що європеець – це той, хто відчуває ностальгію за Європою [7]), мотив свободи, мотив окупації та мотив пам'яті. Обидва письменники подорожують лабіринтами історії, яка для них є втіленням фатуму, дамоклевого меча, що висить над долею їхнього малого народу, існування якого завжди знаходиться під сумнівом. На заваді до омріяного перебування в межах Європи стоїть близькість до Сходу, тобто Росії, яку М. Кундера, та й Ю. Андрухович не відрізняють від Радянського Союзу. Росія постає як втілення зла – імперіалістичних поривань, на противагу Європі – добру. Страх перед імперією – це страх перед несвободою, а спільним для обох авторів є мотив свободи. Юрій Андрухович під свободою розуміє свободу діяти та думати, Мілан Кундера розуміє під свободою можливість залишитись наодинці. Найвищим втіленням свободи, як зазначено в романі «Безсмертя», – є смерть [5]. А безсмертя – це пам'ять. Тому ми можемо говорити і про наявність мотиву пам'яті. Пам'ятати значить існувати, забуття вбиває цілі народи. Такої думки дотримується і Юрій Андрухович.

Не до всіх імперій автори ставляться однаково. Австро-угорська імперія є втіленням мотиву ностальгії, міленарного міфу. Ця імперія є праобразом ідеальної Європи авторів. Вона є синонімом множинності, багатонаціональності, на відміну від Російської імперії, яка прагне все уніфікувати і створити єдиний чи то російський, чи то радянський народ. Якщо для Юрія Андруховича важливими є географічні межі Європи, то Мілан Кундера таких питань не ставить. Для нього межами «Європи» є культура та малі народи. Письменник постійно звертається до поняття малого народу, який постійно перебуває на межі знищення – це основа його Центральної Європи, тобто його рідна країна тотожна малому народу, а відповідно і є Центральною Європою.

Мілан Кундера поділяє Європу на: Західну, Центральну та Східну. Його Центральна Європа тяжіє до Заходу, Кундера хоче, щоб «його Європа» була синонімом Заходу, проте на Захід він, як і Андрухович дещо ображе-

ний, за те, що той не хоче приймати його країну, помічати її, і захищати, як це відбулося під час Другої світової війни. Саме тому трагедією Центральної Європи є Західна Європа, а не Східна. Андрухович ображений на Захід так само через те, що Захід живе сам по собі, не звертаючи уваги на Схід. Мілан Кундера називає Україну Східною Європою, Андрухович же робить уточнення – Центрально-Східна Європа. Туди він включає Польщу, Словаччину та Україну. Такі номінативи говорять про страх письменників перед Сходом та намаганнями всіляко від нього відмежуватись. Треба зважати на різницю в часі написання творів письменників, адже, коли Кундера писав про Україну, він вважав, що вона вже цілком поглинута Радянською імперією.

Говорячи про різницю між західним та центрально-східними європейцями, Юрій Андрухович говорить, що він вважає себе жителем Центрально-східної Європи, насправді європейцем, але іншим, з іншим досвідом, істотно відмінним від того, що прийнято вважати європейським досвідом, автор має досвід європейця окупованого [2, с. 40]. Андрухович вважає, що для одних жителів України Європа, як майбутнє, є раєм, а для інших раєм є минуле в складі СРСР, яке у них відібрали. Письменник хоче, щоб історична справедливість була відновлена і «остання територія» таки приєдналась до своїх історичних лав.

Якщо говорити про географічні межі Європи Андруховича, то з західним кордоном він погоджується, адже ця територія не викликає сумніву, але східна межа в офіційній науці викликає сумніви, тому письменник висуває власне бачення кордону. На його думку, Європа закінчується «... на правому березі Рейну. Бо так казав Конрад Аденауер. За огорожею Меттерніхового саду. Бо так казав князь Меттерніх. Або – східніше уявного берлінського муру ... це західний кордон колишнього есересер. Або – межиріччя Дунаю й Дону. Пардон, Дніпра і Дністра [2, с. 411]», але тут таки автор говорить, що кордони обмежені людським відчуттям – Європа там, де людина думає, що вона в Європі. А її письменник поділяє на: справжню або Західну Європу та «свою Європу» – Центрально-східну. Західна Європа – гідна захоплення, вона «переважно щільно обжита і доглянута, коридори, зали й покої аж блищать після чергового євроремонту», проте в ній все: «настільки стерильно, що страшенно хочеться влаштувати п'яний дебош». Східна Європа – це нашарування руїн, які так любить автор: «Це територія постмодернізму, наділеного пам'яттю і надією. Це територія, повна руїн. Це рухома територія, яка дрейфує на схід. Це моя остання територія [1, с. 87]».

Мілан Кундера говорить, що «в Європі існують малі та великі нації: одні вирішують долі за столом переговорів, інші сидять всю ніч в прийма-

льні, чекаючи рішення» [6]. Тобто великі нації «творять» долі малих. В своєму есеї «Трагедія Центральної Європи» [8] говорить, що для жителів цієї «Центральної Європи»: угорців, чехів, поляків, вона не є географічним явищем, а це духовне поняття, синонімічне до слова «Захід». Вони готові померти за Європу, вбачають у ній значно більшу фундаментальну цінність, ніж західноєвропейці, або ж росіяни. Центральноєвропейці брали участь чи не в усіх історичних подіях у складі Європи, це – складова їхньої ідентичності. Географічно Європа завжди поділялася на дві частини: та, яка була по-в'язана з Римом та католицтвом, інша – з Візантією та православ'ям. 1945 року кордон між двома Європами було нівельовано, він пересунувся на Захід, і кілька держав, які завжди асоціювали себе з європейцями західними, стали східними. Кундера говорить, що центральноєвропейці опиралися і «жоден з місцевих режимів не зміг би захистити себе більше трьох годин без підтримки Радянського Союзу». І те, що сталося в Центральній Європі є драмою не лише Східної Європи, але то драма й Заходу: «того самого Заходу, який, обкрадений і переміщений, усе ж таки наполягає на тому, що він захищає свою ідентичність» [8, с. 25].

В есеї Кундери «Трагедія Центральної Європи» поняття «Європа» тлумачиться не як географічний об'єкт, а як сфера духу, що заснована на культурі Римського християнства та є синонімом мислення «Заходу». Таким чином, події Празької Весни 1989 року доцільно трактувати не як трагедію Чехословаччині, Східної Європи, СРСР і комунізму, а як драму «Заходу», якому погрожують та пригнічують [5]. Тут таки автор зазначає, що Європою цікавиться лише та Європа, яка вже поглинута Сходом, бо Захід зациклений на собі, що і трагедією Центральної Європи, яку віддали на поталу ті, кого вона так щиро любила [8]. В цьому випадку віра в Європу є міфологізацією її, а зрада Заходу призводить та розвінчання цього міфу.

Обидва письменники і Юрій Андрухович, і Мілан Кундера мають справу з мотивом пам'яті, який, на їхню думку, зберігає їхні країни на мапі світу. Присутній також мотив подорожі: Андрухович подорожує Європою та Історією, Кундера має справу з Історією, як фатумом і подорожує бібліотекою-лабіринтом, де зустрічається з культурними діячами, які справили на нього враження, і, найчастіше, це європейці, тобто історія кожного народу – це його культура. І для Кундери культура – це Європа. А. Кола слушно назвав Кундери «мандрівником вигаданими світами» [4]. Отже, розробка концепції Європи в творчості обох письменників – це спроба визначення власної ідентичності, місця своєї країни в історії та спроба її переосмислення. Автори намагаються вписати свою батьківщину в загальноєвропейський контекст, що є спробою створити європоцентричну концепцію.

Список літератури: 1. Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів / Юрій Ігорович Андрухович. – Івано-Франківськ Лілея-НВ, 2005. – 256 с. 2. Андрухович Ю. Таємниця: (Замість роману) / Юрій Ігорович Андрухович. – Харків: Фоліо, 2007. – 476 с. 3. Андрухович Ю. Центрально-східна ревізія / Юрій Ігорович Андрухович. – Івано-Франківськ Лілея-НВ, 2005. – 96 с. 4. Кола А. Категорія «Центральної Європи» в творчесті Мілана Кундери, Юрія Андруховича і Анджея Стасюка / Адам Кола // Європа. Журн. польс. ин-та междунар. дел. – 2002. – Т. 2, № 2 (1). – С. 111–15. 5. Криворучко С. Мотив свободи в романі Мілана Кундери «Безсмертя» / С.К. Криворучко // Питання літературознавства: Науковий збірник. – Чернівці: Рута, 2009. – Вип.77. – С. 41–48. 6. Кундера М. Європа: максимальное разнообразие на минимальном пространстве [Електронний ресурс] / Мілан Кундера // Лебедь. – 2007. – № 510. – Режим доступу до статті: <http://www.lebed.com/2007/art487.htm>. 7. Кундера М. Семьдесят три слова / Мілан Кундера // Урал. – 2001. – № 5. – С. 161–177. 8. Кундера М. Трагедія Центральної Європи / Мілан Кундера // Ї. – 1995. – № 1. – С. 24–42.